

GREZSA FERENC

Németh László Szekfű-könyve

1.

A Szekfű-tanulmány egy rövid kritika tervéből nőtt polemikus monográfiává s általa Németh László történelemszemléletének összegezésévé. „Januárban egy előttem ismeretlen folyóirat, a *Magyar Élet* szerkesztői jöttek ki hozzám, hogy Szekfűék *Mi a magyar?* című könyvéről írjak. Én belekezdtem egy félíves cikkbe: öt-hat folytatáson át megirtam a Szekfű-könyvet” — emlékezik az író a genesis pillanatára. Majd három hónapot dolgozott munkáján: 1940. január elején kezdte, s március 24-én, húsvét napján írta le utolsó mondatát. Mi volt a tápláló vitaminja e terjedelmi (s jelentőségbeli) növekedésnek? Mindenekelőtt a Kisebbségben-ügy tisztázatlansága. „A *Kisebbségben* olyan történelmi vitába kevert, amelyből becsülettel már csak egész történelmi nemzetképem kifejtésével verekedhetem ki magam” — olvassuk 1942-es tanulmánykötete előszavában. Németh nem nyugodhatott meg Babits és Szekfű ítéletében, hogy a röpirat „lírai történelemszemlélet”, amelynek nincs hitelessége, érvényes igazsága. Vállalnia és magyaráznia kellett e lírát, amely — Csoóri fogalmazásában — Szekfű „kormányzati elképzelésével” szemben „megrázó drámai költemény, szakadatlanul megújuló élmény, büntudat, meghasonlás, remény, katarzis”. Tisztában volt könyve hibáival, de ennek ürügyén értékeit se adhatta föl. Mivel tudta, hogy „a legdurvább hajszában is van egy kis igazság”, a „fölszított vádakra” műben készítette el a „megtorlást”. A *Szekfű Gyula* — a *Kisebbségben* védelme és korrekciója.

A Szekfű-könyv másik, nem kevésbé fontos kiváltó oka maga a *Mi a magyar?* című tanulmányantológia 1939 végi megjelenése. A kötet bevezetőjében Szekfű újra felveszi a Németh László elleni polémia fonalát. „Fantázia és líra felelőtlensége” helyett a szaktudományok objektivitását kínálja, s a magyar jelleg sokféleségére figyelmeztet. Az újabb történeti munkák közül Joó Tibor szellemtörténeti tanulmányának, *A magyar nemzetiség* című csinal propagandát. E mellett a gyűjtemény azt a látszatot kelti, mintha Szekfű mögött a magyar értelmiség értékeiből sorakozna föl. Ebből az aggodalomból táplálkozik az író cikksorozatához fűzött jegyzet: „Szekfű Gyula katedrája körül nemzedékek nőttek fel, folyóirataink és napilapjaink nagy része az ő befolyása alatt áll: így szemlélete egész értelmiségünk szemléletévé válik. Ezért elengedhetetlen kötelessége a *Magyar Élet*nek, hogy e gondolkodás hamis szemléletét... megmutassa.” A *Mi a magyar?* kritikai irodalmából sugalmazó erejű lehetett Bajcsy-Zsilinszky Endre írása. A könyvet a „filozoféri szemlélet gyötrelmes termékének” nevezi, Szekfűt „a magyar történelem germán szellemű” felfogásának hibájában marasztalja el, s dédelgetett külpolitikai koncepciója: a Varsó—Budapest—Belgrád tengely ellenfeleként aposztrofálja.

A harmadik motívum a *Magyar Nemzet* Duna-Európa vitája. Gál István 1940. január 4-i cikkében Németh Lászlót a Naumann-féle Mittel-Európa gondolat egyik itthoni szálláscsinálójának nevezi. A hazai fogantatású kelet-európai eszme történetében vele szemben Szabó Dezsőnek adja az elsőség pálmáját. Pető Sándor sugalmazására a terminológia megváltoztatását

kezdeményezi: nevezzük a térséget „Kárpát-Európának”, s így Oroszországot ki lehet belőle hagyni. Javaslatán élénk polémia kerekedik. Baráth Tibor a „Dunát”, Kosáry Domokos a „Kárpát-Európa”, Puskás Lajos a „Kelet-Európa”, Ferdinandy Mihály a „Közép-Európa” elnevezés mellett kardoskodik. Németh László védelmében Kerényi Károly emel szót. A *Tanúterv* szerinte „magyar eredetű, magyar ösztönű és magyar érdekű” koncepció volt, s Szabó Dezső röpiratát három évvel előzte meg. Gál István válaszában Szabó Dezső 1928-as *Az út előre* című füzetére hivatkozik, valamint 1931-es *A németiség útja* című tanulmányára, mely korábbi Némethénél. Zwischen-Európához szerinte azért volt Némethnek köze, mert esszéit a Tat-kör befolyása alatt formálta meg. Negatív jelenségnek tartja, hogy az író újabban Kelet-Európája határait az oroszok és a románok felé tágitja. Némethnek e vitát olvasva tapasztalnia kellett, az azonos vagy hasonló terminológia mögött milyen eszmei zűrzavar búvik meg, milyen sokféle politikai indulat feszeng — a magyar szupremáciától a nyugati vagy keleti nyitottságig. De arról is meggyőződhetett, hogy a köztudatban milyen hamis kép él kelet-európai tájékozódásáról. „Duna- vagy Közép-Európámba a kezdet kezdetén (még a weimari Németország korában vagyunk) a »közénk süllyedt« németeket is befogadtam. Amikor 1933-ban először szólok erről a kérdéstről: már a Nyemen—Lajta vonal a határ, Németország (Hitler uralomrajutásának hónapjai ezek) ki van zárva belőle. Ausztria eleste után állandóan a Kelet-Európa név; a tágabb dunai hazát most mosom egybe a tőle keletre levő világgal” — olvassuk az írói vallomást álláspontja tisztulásáról. Szükségesnek ítélteti tehát, hogy e témáról nézeteit összefoglalja és publikálja. Erre jön kapóra a Szekfű-könyv, amelyben a maga kelet-európai helyzetudatát a (többek közt Szekfű által is képviselt) Mittel-Európa elmélettel szembefordíthatja.

Nem volt-e aránytévésítés vagy elfogultság a kritikát Szekfű Gyulára összpontosítani? A történelemben ekkor már szaporodhattak a kérdőjelek. Azonban még előtte vagyunk a *Népszava* híres karácsonyi számának, s a *Valahol utat veszítettünk* pályamódosítása is későbbre (1942—43-ra) datálható. Egyelőre még nincs jele a damaszkuszi fordulathoz, Szekfű ideológiája okkal tűnhet az író szemében „visszahúzódnak, de fel nem adott rendszernek”. Bibó szerint Németh úgy érezte, Szekfű „nem bűnbánó alázattal lép át a Hitler-ellenes táborba, hanem továbbra is a szellemi irányító fölnyél és a restaurációs cél szívós fenntartásával”. Így aztán Szekfűről rajzolt képét „az ő érvelésénél frappánsabban igazolja a szekfűi mű maga”. Akkor még Erdei Ferenc is taktikának minősítette a kitűnő történész harmincas évekbeli következtelenségeit. Továbbá meg kell gondolnunk: Németh nem Szekfű személyét támadta, hanem az ügyet, amit képviselt. Márpedig — mint Király István megállapította — „ez a történetírás alapozta meg a végzetes jellegű külpolitikai tájékozódást: a német orientációt s a Kelet-Európával való szembefordulást”. De igazolta Móricz is Németh indulatát: a Szekfű-tanulmányt „rendkívül szép és jelentékeny írásnak” nevezte. Ha történet hiba az író részéről, legfőbb taktikai: „Németh László megtámadta Szekfű Gyulát anélkül, hogy biztosítva lett volna az, hogy egy, a Szekfűnél jobb Hitler-ellenes szellemi harcot van módjában vezetnie vagy abban közreműködnie” (Bibó István). Ez azonban már nem az író fogyatkozása volt, hanem a magyar történelemé.

2.

A *Kisebbségben* „irodalomtörténetírása” után a *Szekfű Gyula*: „történetírás”. A kétféle feladatot egy *Tanú*-kritikában így határolja el Németh László: „A történelemben több a passzív elem (több a »végzet«), mint az irodalomtörténelemben. Az irodalomtörténetben a vállalkozások élénkebbek, szándékosabbak. Az irodalomtörténetíró ott válik el a történész-től, ahol ezek a szándékok (pl. a nyelvújítás, népiesség) a történelmi alapból kiemelkednek s az akarat magasabb hullámhegyébe csapnak föl.” A *Kisebbségben* és a *Szekfű Gyula* tehát más tárgy- és szemléletkör, más dimenzió. A műfaji megkülönböztetésből érthető a Szekfű-

könyvben a *Kisebbségben* egyidejű vállalásának és hibaigazításának gesztusa. Védeni kell benne a programot, de korrigálni kell történelemlátásán. A „mélymagyarság” mint vágykép számára továbbra is érvényes; általa az író „a Berzsenyik, Katonák, Aranyok, Vajdák, Adyok elátkozott lelkét” szeretné kiszabadítani magának és népének „közös köpönyegül”; de gondolatmenetében a karakterológiai abszolútum már érvénytelen. „Egy nép nem csak jelleg, hanem törekvés, cél, irány” — olvassuk a tanulmányban. Széchenyi „magyar bűnei” például aligha jellemzőek az egész nemzetre, se visszamenőleg, se lefelé. Űgy és alkat nem föltétlenül esik egybe. „Nem tartom magam tömény magyarnak. Apám, gyermekkorom, sorsom és művem: bizonyos magyar, de alkatom átmutat más fajokba” — hangzik az írói vallomás. „Mély- és hímagyarság” dichotómiáját a Szekfű-könyvben a „spektrálsávok” gazdagsága váltja föl: a „balladai” (Bethlen Miklós, Ady), a „világos kristályos” (Kármán, Kazinczy, Kosztolányi), a „száraz gyöngyöző” (Zilahy, Péterfy), a „nyájas mosolygó” (Csokonai, Jókai, Tóth Árpád) stb. „Mély- és hímagyarság” keveredik azonos kategóriákban.

A Szekfű-könyv „mély- és hímagyarság”, „jött- és törzsökös magyarság” terminológiáját már csak történeti visszapillantásként idézi. Helyette új, mítoszaltanított fogalomrendszert alkot. A „mélymagyarság” szinonimája itt: a kelet-európai helyzetérzék. „A magyar lényeg: európai és kelet-európai kérdésekbe helyezni a magyarság sorsát” — definiálja tartalmát az író. A „magatartás-faj” ideológiájának nincs érintkezési pontja a fajelmélettel. „A magyar »fajiság« nem más, mint a német »nordisch« előkelőség megirigylése és átragasztása egy nemlévő vagy aliglévő mongoloid fajiságra” — határolja el tőle véleményét Németh. Fajmítosz helyett a nép és a vele érző értelmiség szövetségét vallja. A „hímagyarságnak” pedig a „Habsburg-katolicizmus” a kikristályosodása. Mint metafora, névként anakronizmus, de eszmeként eleven. „Itt nem az epitetos ornans a fontos, hanem a megkülönböztetés: nem »dunai magyar« — olvassuk egy Gulyásnak küldött levélben. Tehát viszonyfogalomként írható le: a kelet-európai gondolkodással szemben a német kultúrkörhöz tartozás tudata; a népek testvériségének bartóki eszméje ellenében nacionalista „birodalmi” ideológia, kultúrfőlényes, balkánellenes sznobizmus. Van persze szociológiai jelentése is: az „egész természetellenes építmény... a nagybirtok, klerikalizmus és nagytőke” triádja. Németh Kelet-Európája humanista-utópista antikapitalizmus volna? Az urbanizálódott kultúra visszatérése „az ősforráshoz, a kerthez, a faluhoz, a görögös és a középkor szelleméhez”? Az író — túljutva a reform illúzióin — a paraszti polgárosodás híve, s tájékozódása realizmusát a „harmadik világ” párhuzamosnak vélt sorshelyzete is fokozza.

A Szekfű-könyv oldja a *Kisebbségben* „pánliterarizmusát” (Bajcsy-Zsilinszky szava). Az irodalom benne nem csupán önelvű, hanem a történelmi feltételrendszer felől is determinált folyamat. Része a társadalmi tudat összetettségének. „Próbáljon egy gyarmat, mondjuk India, gazdaságilag és lélekben fölemelkedni anélkül, hogy politizálna. Bizonyos politikai védelem nélkül már a szellemi élet sem tartható fenn” — fejtegeti Németh. A korrekció igénye a legerősebb nyomot tán a tanulmány XIX. századképén hagyja, kibontakozva a szemlélet ortogai elfogultságaiból. A korszak liberalizmusa az író szemében nem ártalmas „hímagyarság” közszellem már, hanem történelmi elmaradottságunk nélkülözhetetlen gyógszere. „A fővárosra: az ország, a nemzetköziségre: a történelmi múlt, a demokráciára: az igazi néplélek; ezzel kellett volna a pesti kozmopolitizmust lehorgonyozni” — írja, „mélymagyarság” és forradalmiság korábbi antagonizmusát módosítón. Történelmünk nem az eszmék idegen gyökérzetéért tragikus sorskép, hanem megvalósulatlanságukért: mert az idea nem válhatott az ország testévé. A monográfia legszebb lapjain Németh a „hímagyarság” Kossuthot is rehabilitálja; forradalmát magyar példaként vállalja. „Nagy történelmi mafláság kellett volna ahhoz, hogy 1848 tavaszán, a nagy tróningásban, gazdasági és szellemi művelődésünket biztosító politikai alkotmányt ne csikarjunk ki magunknak” — jelenti ki. „Akik vezették: egy nagyobb szempont előtt nem követtek el hibát. A debreceni trónfosztás csak taktikai hiba lehetett, a döntést az egész múlt igazolta s a nép örök érvénnyel szentesítette” — választja el fölfogását Keményétől.

A Szekfűvel folytatott polémiában Németh László heroikus kísérletet tesz arra, hogy a magyar történetírást kiragadja a „kuruc—labanc”, valamint a „katolikus—protestáns” kátyúból. Szekfűt legfőképp azért bírálja, mert benne ragad a Habsburg-párti elfogultságban. Erdélyt, szembefordulva a nacionalizmus öncélúságával, Németh nem „magyar bástyaként” ábrázolja, hanem „kelet-európai fellegvárként”, a soknépű ország történelmi modelljeként. A kettősséget, távlatosabb perspektívával, feloldhatónak ítéli. „Ma már igazán lehetnének kérdéseink, amelyek nem várnak kuruc vagy labanc, hanem európai és magyar választ” — fogalmazza meg történetírói ars poéticáját. A törököt épp oly „keserves kényszernek” tekinti rajtunk, mint a Habsburg-uralmat: az előbbi háborúival, az utóbbi pedig gyarmatosító békéjével töri a magyarság életerejét. Nézőpontja emelkedettebb a párt- és felekezeti szenvedélyeknél. „Én a magyar történetet összehasonlító kelet-európai történetnek szeretném látni, s ezekben a Habsburg—kuruc alternatívákba csak azért megyek bele, hogy a nagy (szekfűi) építmény kicsinyes géniuszát bemutassam” — értelmezi kritikai szándékát. Szemlélete kellően árnyalt. A török hódoltság pozitívumának tartja ugyan, hogy az alávetett népek etnikai képét konzerválja, de látja a Habsburg-uralom bizonyos jótékony hatását is. A XVIII. században a hosszú béke „e területnek rendezett viszonyokat, bevetett földet, nagyobb szaporaságot s zavartalanabb műveltséget hozott”. Szép kivételként írja le a császárok közt „az egyetlen nagy”, II. József alakját: Bécsét kultúrkapuvá fejleszti, a kelet-európai népek „dermedt életét” megmozdítja; korai halála a magyarság számára is tragédia. De Németh túlhalad a faji szempontok szűköségén is. „A német műveltséget nem tartom hátrább valónak a nyugati népekénél. A déllel átjárt német gótikát, a német XVIII. századot bámulom” — vallja meg vonalmát. A Habsburg-drangban az író a hódító politikát érzi igazán veszélyesnek ránk: amely megbontja a kelet-európai népek természetes életközösségét, s a magyarságot egy idegen birodalom érdekrendszerébe akarja beolvasztani. Aggodalmát a német orientáció iránt különösen időszerűvé teszi a hitleri Németország imperialista fenyegetése. Hasonlóképp húzódozik Németh a katolikus—protestáns szemlélet végleteitől is. Ravasz László egyik tanulmányát idézve állapítja meg: ahogyan van Habsburg-katolicizmus, ugyanúgy létezik Habsburg-protestantizmus is, s a magyar katolicizmusnak is van „egy búcsús-zászlóit túlsótétlő szenvedélyes foltja”, amelyet a népi kálvinizmussal lehet párhuzamba vonni.

A kuruc—labanc vita provincializmusán Némethet kelet-európai gondolkodásának nagyvonalúsága segíti át. Szemlélete tágabb, mint Szekfűé: nem pusztán két ország viszonyán méri Európa és a magyarság kölcsönhatását, hanem a szomszéd népek sorsközösségének állapotán. Európát számunkra Kelet-Európa jelenti és közvetíti; hogy milyen mértékben, az történelmi kérdés. A Habsburg-uralom szerinte nemcsak azért ártalmas, mert a XVIII. század elején a Pádva és Krakkó közé eső „tejtestvér”—kultúrát szétdúlja, hanem azért is, mert e térség népeinek sorsát — megmaradásukat vetve ezzel kockára — a monarchia reakciós és anakronisztikus államgépezetéhez köti. A börtönkép Krležára emlékeztetően sötét és kritikai élű: „A népek igazi vezetőik alatt kievickélőben voltak a megoldásra képtelen monarchiából, ebből az élő romból és örök tékozlásból. A monarchia viszont jól fizetett álelitjével, a korrupció, csendőrtoll és szolgálkölcs-nemességével beléje igyekezett szorítani.” Trianont a Habsburg-ház is megcsinálta volna, például Ferenc Ferdinánd, ha érdeke ráviszi. Az ábrázolás komorságán átdereng a veszélyes lehetőség, hogy a börtön új falait körénk a „harmadik birodalom” is felhúzhatja.

A Szekfű—Németh vita lényege a kétféle integrációs elv mérkőzése. A Naumann-féle Mittel-Európa-konceptió modern változatával néz itt szembe Kossuth Duna-konföderációs tervének korszerű változata. Az író okfejtése szerint Szekfű a „német Közép-Európa gondolat magyar atyja”, — ő pedig egy mellérendeléses szerkezetű kislelki államszövetség híve. Kossuth-elképzelését az író visszaperli az utópiától, de megvédi a romantikus illúzióktól is. „A kelet-európai kis népek politikája annyira kispolitika, a kisstilűség minden jegyével”, hogy a

terv a bukás esélyét kezdettől fogva magában hordozza. Ami viszont mégis mellette szavaz és szentesíti: erkölcs és öntudat nemessége. „Hogy a mi szerepünk sokkal dicsőségesebb és önértetadóbb lett volna, ha ebben a végzeteszerű folyamatban a Kossuth s nem a Szekfű »birodalmáért« küzdünk: alig kétséges” — végzi be gondolatmenetét. Németh Kelet-Európája tehát nem a magyar fensőbbésgtudat burkolt életbentartása, hanem az egyenrangúságon alapuló megbékélés és közeledés tiszta álma. Bartók „néptestvériség”-eszméjének méltó párja.

4.

A tanulmány Szekfű életművét időrendben tárgyalja. A történész öt főművének füzérkritikájából épül meg a monográfia logikai váza. Módszer és stílus fejezetenként változik, de a gondolati eredmény egymásra rimel: Szekfű történetírása kezdettől kész, statikus, új és új területeket meghódító, de önmagával mindvégig azonos rendszer. A szellemi életrajz egysége: a művek elvi analógiája. A kötőanyag hozzá a műfaji meditáció, a lírai történelemszemlélet alak- és állapotrajza, a *Kisebbségben*-bírálat eszméjének visszafordítása.

A *Bujdosó Rákóczi* ismertetése: az író küzdelme a fejedelem alakjának tisztaságáért. Szekfű portréja a dezillúzió árny fantomja, Némethé az emberré elevenített szobor. Szekfű érvanyaga a taktikai célok diktálta diplomáciai levelezés, Némethé a *Vallomások* és az *Emlékiratok* megkapó lírája. A *magyar állam életrajzának* elemzése kátészerű összefoglalás. Kommentárba rejtett ítélet, idézetkritika. Rákóczi arcképe után az egész magyar történet panorámája. A *Három nemzedék* rajza: a hegeli idealizmus szellemében preconcepciós és a tapasztalatok felől készülő szociográfiai historizálás illusztrációja és mérlege. Az anyagban halmozódó ideológia, a polemikus hév erősödése. A *Magyar történet* vizsgálata újabb perspektívaállítás. A totálkép után egyetlen epizód, a XVI—XVIII. századi Magyarország kinagyítása, de úgy, hogy az Erdély—török—barokk problémakörben az egész szekfűi koncepció szemlélhető. A *Magyar Szemle* bírálat a szenvedély és ironia végpontjai közt hullámozó vita. A publicisztika frissesége és konkrétsága, a szerkesztő személyétől és beállítottságától sem függetlenedő kultúrkritika.

Az önmagában széthulló történelmi anyag szervezője a belőle fokozatosan elvont és fölébe emelt tétel: a történetíró ars poéticája. Az igazi történetírás — vallja Németh — irodalom és tudomány egyszerre, nélkülözhetetlen benne a líra. De líra és líra közt különbség lehet. Mindenekelőtt műfaji: az esszé célja „túl van anyagán”, tárgya csak ürügy valamely általános elv igazolásához; a tanulmányban viszont nem leljük cél és anyag ellentmondását, itt a téma nem csupán „csatater”, hanem feladat is, megvilágítandó és rendszerezendő ismeretkör. Szekfű történetírása e szerint nem tanulmány, hanem esszé. A másik határvonalat a kétféle líra közé a karakter húzza. Szekfű lírájának „amőba-mozgása” van: ha ellenállásba ütközik, megtorpan, visszahúzódik; ahelyett hogy védené magát, szellemét megpróbálja „mondataival letagadni”. Németh e „landsknecht-hűséggel” az ideákhoz való hűséget szegezi szembe: „Hűség nem császárhoz, vezérhez, egyházhoz, hanem magunkhoz és helyünkhöz; hűség a lelkünkben felnyomuló természeti, történelmi és isteni erőkhöz — a szabadság szóval, a sors kategorikus imperatívuszával megkötve. Ehhez a hűséghez, amely nem szolgál, hanem van, az agyunk iránti hűség: az igazságszeretet is hozzátartozik.” További eltérés van a kétféle történetírás módszerében. Ez lehet a „dilettáns” elfogulatlansága: bemelegszik egy eladdig ismeretlen területre, ahol „az igazság fátyoltánca” kinozza és lelkesíti; de lehet a „szakember” preconcepciós, „rögeszmeszerű” pártszenvédélye is, amely előre tudja az eredményt, s csak bizonyítékokat gyűjt hozzá. Szekfű történetírása Németh szemében burkolt propaganda. „Líra, történelemben kifejtve. Folyton kutató, őrlő, előrenyomuló, a legapróbb tényeket is átdolgozó líra.” És végül szakadékokat ás a kétféle líra közt az elkötelezettség realista távlatossága, illetve politikusi pragmatizmusa. Szekfű „nem nagy szemlélődő, aki az istenek nyugodt pillantásával iktat be egy-egy eseményt az emberi események örök rendszerébe; nem is igazi tudós-lírikus, aki a tör-

tételemben akarja a benne feltörő erőket megérteni, hanem kiváló jogász, aki egy készen kapott ügyszöveget a legváltozatosabb területekről gyűjti az érveket s abban, hogy mennyire nyomul, nem annyira az igazság, mint a szemben lévő párt ébersége köti.” Németh László végső summázata: Szekfű történetírása „üggyédi” történetírás.

A *Kisebbségben*-pörben elszenvedett sérelem magyarázná Németh szigorú ítéletét? Legföljebb árnyalja. Ellene mond a feltételezésnek a tanulmány elnyújtott ihlete: nyolc esztendőig készül a kritikairó műhelyében. A Szekfű-könyv fölfogható összegezőként is: előzményeül az író bírálatok sorában foglalkozik a történész életművével. A *Tizennyolcadik századról* való *Tanú*-írás a felvilágosodás védelme Szekfű barokkjával szemben. A *Válaszban* közzétett nagy tanulmány, *A magyar élet antinómiái* — a neobarokk restauráció mérlege. *A magyar történet margójára*: a pesszimiztikus hanyatlás-koncepció megfellebbezése. *A Messziről* visszapillantása pedig az író felelete a *Magyarság és Európát* ért Szekfű-kritikára. De a könyvnek a szépírói ábrázolás is kohója. A *Szerdai fogadónap* esszéregényében — Altmann püspök, Vári báró és Schlager államtitkár figurája a Habsburg-katolicizmus ember-tani képlete, de Barbián alakján se nehéz fölfedezni, hogy egyik modellje lehetett. A félbemaradt Bethlen Kata- és Báthory Zsigmond-trilógiában a magyar történet kelet-európai szemlélete formálódik. Perdöntő érv azonban, hogy a *Szekfű Gyula* az írói önmegújításnak is fontos állomása. A *Tanú*-korszak intuitív oldottsága s állapotkifejező személyessége után Németh az esszét visszatanulmányosítja; újra a realitás a kiinduló- s végpontja, távlatosság és adatbőség, ítélet és bizonyítás, objektivitás és szenvedély egyensúlya. A mű tárgyköre is tágabb, mint egy támadás megtorlása. Az ellenforradalmi korszak racionális fölényű kultúrkritikája, egyszersmind egy nagyszabású új — kelet-európai szempontokon alapuló — magyar történet vázlata. Németh gondolatilag tán legtisztább, eszméivel irányt mutató, stílusában páratlanul egységes, tűzijátékszerű írása.

6

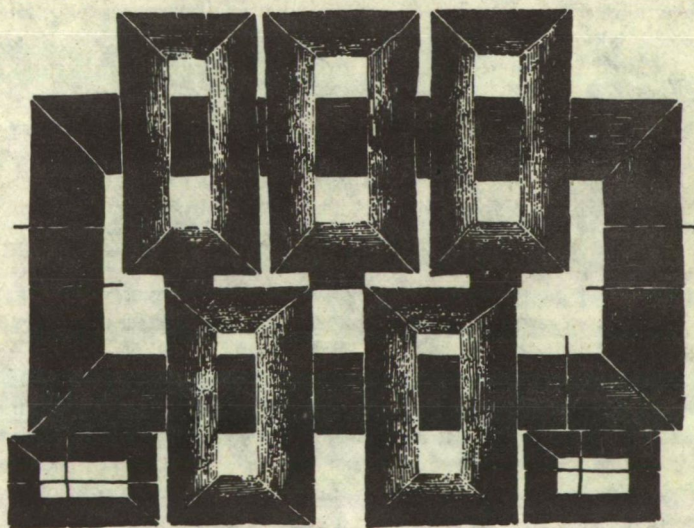
5.

A Szekfű-könyv visszhangja — ötlet- és gondolatszegénysége okán — méltatlan a polémia „Dávid—Góliát harcához”. Vitává csak egy diáklapban, a *Fiatal Magyarságban* gyűrűzik; ami rajta kívül van, jobbára deklaráció és pamflet. Maga Szekfű a *Magyar Nemzetben* Németh koncepcióját, a Kossuth-féle Duna-konföderációs elképzelés felelevenítését kivitetlen utópiának minősíti, Pethő Sándor pedig a Habsburg-katolicizmus címkéjét kérdőjelezi meg. A *Szabad Szóban* Szabó Pál meglepetésként Szekfű védelmében szólal fel: nem a múltjával, hanem a jövőjével szeretne szövetségre lépni. „Szekfű Gyula az a tudós, akinek a parasztsággal mihamarabb és feltétlenül kell találkoznia” — írja. Álláspontját magyarázza, hogy véleménynyilvánításával a népi írók egy csoportját képviseli: a *Magyar Szemlé*ben is publikáló szociográfusok, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Kerék Mihály, Matolcsy Mátyás állnak mögötte. Félegyházi József váci főiskolai tanár cikke a *Magyar Kultúrában* tanáros hitvita. Előbb a könyv hibaleltárát készíti el pedáns logikával, aztán ideológiáját támadja meg. Szerinte a Szekfű-tanulmány fő törekvése: „szektárius megszállottsággal” ütni a katolicizmuson. Apostolkodása is hiábavaló, mert a Habsburg-uralom ürügyén holt eszme ellen hadakozik. Németh minden objektivitást mellőzön „regényírói fantáziával és alanyi megérzésekkel” írja a történelmet — foglalja össze véleményét. A *Jelenkor* kritikája gyalázkodó pszichiátriai körkép, a *Nemzeti Ujságban* Kállay Miklós a könyv „bakója”. Nyizsnyánszky Béla azon sajnálkozik, hogy akadt kiadó „e szerencsétlen, gyűlölködő iratra”, amely „történetírásunk egyik legnagyobb büszkeségét akarta tudományos hírnevében s talán még tiszta szándékaiban is halálra sebezni.” *Az Ország Utjában* Lengyel Tamás a tanulmány alapeszméjét vitatja: tartunk ki Szekfű Közép-Európája mellett — tanácsolja, mert a németiség az egyetlen kapunk Európára. A népi írói mozgalomban a Szekfű-monográfiát egyedül kiadója védi. *A Magyar Élet* recenzense a személyeskedés vádját visszautasítva az író jószándékát hangsúlyozza: nem

rombolni, hanem építeni akar — nemzettudatot, magyar érdekű műltszemléletet. A polémia lezárásaként és az egyeztetés szándékával készül Demény János tanulmány formátumú bírálata. A Szekfű-könyv gondolatmenetében „egymással szemben két magyarság” küzdelmét ábrázolja; Szekfűt, amely az Arany-féle nemzeti klasszicizmus örököse, és Németh Lászlót, aki Adyék harcának folytatója. E bipolaritás a szemében válságtünet. Áthidaló géniuszra volna szükség, aki a magyar kultúra egységét újrateregethetné. Némethben — úgy látja — ott feszeng a készség, hogy a „klasszicizáló” (?) Illyés és a „szabódezsős” (?) Veres Péter közt egyensúlyt képezzen, de törekvése megreked a „mélymagyarság” ideológiájában. Vele szemben a hídszelleml teljesebb mintája Bartók és Kodály. „Kodály a múlt értékei felé tolódva, természetesebben rokonul Arany klasszicizmusával, tehát itt Szekfűéknek van igazuk. Viszont Bartók jövő felé tekintő művészete Némethék körét igazolja, Ady mítoszát.”

A Szekfű-tanulmány nagyrészt ellenséges, értetlen akusztikája Németh számára szándék és fogadtatás, szme és élet távolságát példázza. A tanulság: publicisztika kellene, amely a gondolkodás eredményeit közvéleménnyé alakítja és sokszorozza. E felismerés teszi Némethet újságíróvá — újság nélkül is.

Az indulatok viharában a polémia félbemarad. Pedig a fölmerülő kérdések tisztázása hasznos volna a háborús Magyarország jövője érdekében. Elmaradásának súlyos következménye, hogy a magyar értelmiség megosztottan, saját belső válságain vívódva halad a kibontakozás felé, ahelyett, hogy a társadalmi megújulás programját készítené.

SZENTI ERNŐ GRAFIKÁJA